

Huszár Ágnes Olvasónapló

Négy könyvet választottam ki bemutatásra. Mind-egyikre jellemző, hogy köze van a magyar zsidóság történetéhez, és az 1945-ös év vagy végpont vagy nagyon fontos dátum bennük.

Jakab Réka – Kákonyi Anna
TÁGULÓ ÉS SZŰKÜLŐ TEREK

A VESZPRÉMI ZSIDÓSÁG
TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETE
Veszprém, Veszprémi Zsidó Hitközség,
2020, 486 oldal

A könyv születésének körülményei látszólagos mindennapiságukban is sokatmondók. A Veszprémi Zsidó Hitközség egy állandó kiállítást kívánt létrehozni a város zsidó közösségének történetéről. Az anyaggyűjtés során azonban kiderült, hogy egy kiállításhoz túlságosan kevés tárgyi anyag áll rendelkezésre. Ezért döntöttek úgy a kiállítás előkészítői, Jakab Réka levéltáros-történész és Kákonyi Anna muzeológus-történész, hogy elkészítik „a veszprémi zsidóság minél teljesebb, új ismereteket felvonultató, modern szemléletű monográfiáját”. (11.)

Valószínűleg sok helyen járnának hasonlóképpen. Még egykor gazdag, nagy zsidó közösségek után is alig maradtak hitéletükhöz használt, szép megformálású, nemes anyagból készült tárgyak, judaikák. Ami mégis megvan, az már – nagyon helyesen – a Magyar Zsidó Történeti Múzeum gyűjteményének részévé vált.

Veszprémi zsinagóga, 1948

Viszont írások, dokumentumok fennmaradtak a veszprémi zsidó közösség életéről, bár a hitközség levéltára megsemmisült. Jó hír viszont, hogy már a vészkorszak előtt is több tudományos publikáció készült a veszprémi zsidóság életéről, a legfontosabb ezek közül Kun Lajos főrabbi leírása. Ezekre alapozva készült el a két szerző modern monográfiája. A könyv népéhez méltó döntés.

A könyv borítóján Bognár Kálmán 1897-es *Veszprémi búzapiac* című képe látható, a szekerek mögött a zsinagóga impozáns, a helyi zsidó közösség gazdasági erejét és öntudatát jelző épülete. Ennek a történetét is olvashatjuk a terjedelmes könyvben, melynek első, 1848-ig tartó részét Jakab Réka, az 1849-től 1930-ig tartó részt Kákonyi Anna írta. Az utolsó fejezet a két szerző közös munkája. Olvashatunk továbbá a könyv kiadását támogató Váradi (Weisz) család történetéről. A könyvet független, rövidítés- és forrásjegyzék, valamint gazdag bibliográfia egészíti ki.

Veszprém befogadó környezetként mindig is meglehetősen sajátos helyzetben volt a zsidók szempontjából. A város a veszprémi püspök és kanonoki testület, másrészt két másik uradalom központja is volt. A zsidók bevándorlása a tizenhét század elején érte el a megye területét. A birodalom más területeiről érkezők letelepedési engedélyt kérhettek, ennek elbírálása során a földesúr, a püspök vagy más mindig a saját gazdasági érdekeit tartotta szem előtt. Az engedélyért fizetni kellett. A mobilis zsidó kereskedők hasznára lehettek a földesúri birtoknak azzal, hogy az itteni termények, állatok egy részét eladták. A zsidók igyekeztek a kereskedelem szempontjából nem kedvező falusias környezetből bekerülni a nagyobb városokba, így Veszprémbe is.

Ez a folyamat nem ment konfliktusok nélkül, a város keresztény lakosai többször is tiltakoztak a kereskedelem és a kézműves szakmák művelői szempontjából konkurensnek tekintett zsidók ellen. Idézet egy 1802-es aktából: „A zsidóságnak az uradalom által való elszaporítása által a keresztény lakosok csaknem minden élet neméből már-már kiszorítottak, amit az is bizonyít, hogy keresztény kereskedők, a rácokat is ide értvén vagynak össze-

sen mintegy 22-en, zsidók ellenben vagynak – a számos apróbbak kereskedését ide nem számlálván – több mint 50-en...” (31.)

Bár zsidó családok tömeges kiutasítására is akadt példa, az első korszak egyértelműen a lehetőségek bővülésének időszaka volt. 1850-ben már 212 zsidó család élt Veszprémben, ez körülbelül 1000 embert jelentett, és a város össznépességének mintegy 10 százalékát tette ki.

A zsidó polgárok megélhetésüket részben az uradalommal kötött bérleti szerződések alapján végzett tevékenységből szerezték. „A zsidó bérlő keresztény társainál nagyobb összeget is hajlandó volt megfizetni egy-egy bérlemény megszerzéséért, a földesúr pedig állandó bevételre számíthatott. Az uradalmi gazdálkodás bizonyos részeibe ily módon bekapcsolódó 'kis zsidók' mellett, a püspöki és káptalani uradalmak életében fontos szerepet vittek a termény- és állatfelvásárló tőkés zsidók, akik egy vagy több éves szerződést kötöttek az uradalommal az adott termékre.” (85.)

A veszprémi zsidók foglalkoztak ezenkívül hamuzsír előállításával – ezt az üvegyártás alapanyagaként használt terméket nyugatra szállították, és ott adták el. A bőriparhoz használt gubacs és csereszömörce gyűjtését szintén ők végez(tet)ték. Sokan éltek közülük kereskedelemről, a bőrkereskedelemmel szinte csak ők foglalkoztak. A város utcáin kis boltokban árulták a lisztet, dohányt és számos más apróságot.

Ipari tevékenységgel viszonylag kevés zsidó foglalkozott – ők nem lehettek a kézműves céhek tagjai, céhen kívüli tevékenységre pedig kevés lehetőségük volt. Akik mégis megpróbálkoztak a kézművességgel, a bőrfeldolgozást választották: szűcsök és nyeregkészítők voltak.

A hitélet gyakorlásához szükség volt zsinagógára, ennek a helyét már az 1700-as évek végén elkezdték keresni. Zichy gróffal jutottak egyezsége, aki a saját telkén építette meg az istenházát a zsidók igényeinek megfelelően. A telket a zsidók később meg is vásárolták. A templom bővítése és átalakítása során a keresztény templomok belső teréhez hasonlót hoztak létre, még orgonát is építettek be. A zsinagóga környezetében helyezkedtek el a közösségi élet szempontjából más fontos létesítmények is: az iskola, a fürdő és az ispotály.

A veszprémi zsidó közösség létszáma gyarapodott, de nem kerülték el életüket a konfliktusok sem. Az 1700-as évek második felében a betelepülő jómódú és ambíciózus Weisz család nagyobb szerepet követelt magának a hitéletben és a közösség irányításában. A több zsinagógái vereségbe torkolló összetűzések pereskedéssel folytatódtak. Az

eseménysorozat korabeli magyar és német nyelven írt dokumentumai a Függelékben olvashatók.

A huszadik században Veszprémben csökkent a zsidóság számaránya az össznépességen belül. 1920-ban a lakosság 7,2%-át, 1930-ban 4,8%-át, 1941-ben csak 4,1 százalékát tették ki. A megye második legnagyobb létszámú városában, Pápán ezzel szemben még az 1900-as népszavazás is körülbelül 25 százalékot mutatott ki, és ez a vészorkorszakban, 1944-ben is csak 12 százalékra csökkent. Ennek persze számos oka volt, ezek egyike, hogy Veszprém döntően katolikus város volt, püspöki székhely, Pápán pedig a református felekezetnek volt nagy befolyása, a dunántúli református püspökség is itt székelte. Bár a katolikusok aránya a népességben megfelelt az országos aránynak, a kalvinista szellemiség meghatározó volt. A pápai Református Kollégiumnak számos zsidó diákja volt, a megye más településeiről, köztük Veszprémből is jártak ide.

A tizenkilencedik század második felére a polgári életforma elterjedése volt jellemző. Ennek egyik jele a kávézók, kávéházak elterjedése. Számos zsidó név jelent meg a veszprémi dokumentumokban a kávéháztulajdonosok, vendéglősök, italmérés-üzemeltetők névsorában. Meglepődve látjuk, hogy „Lehmann Lipótné 1912-ben folyamodott a városi hatósághoz azzal a szándékkal, hogy bérbe vegye a várfeljárónál levő volt tűzoltólaktanya helyiségeit »mozgó színház« létesítése céljára.” (205.) Hogy ekkor nyílt-e meg Veszprémben az első mozi, arról már sajnos nincsenek adatok. A szándék viszont mozgolt rá. Egyébként már 1905-ben vetítettek mozgóképeket Veszprémben a vásártéren egy nagy sátorban.

A két világháború között fejlődött a városban az ipar, a kereskedelem, és ebben fontos szerepe volt a zsidó vállalkozóknak is. Aktívan vettek részt a város társadalmi és kulturális életében is.

Ennek az organikus fejlődésnek vetett szörnyű véget a vészorkorszak, a zsidó lakosság munkaszolgálatba és gettóba kényszerítése, majd megsemmisítő táborokba hurcolása.

A második világháború után „a veszprémi zsidóság – mint a legtöbb vidéki hitközség – sosem tudott többé megerősödni. A holokauszt megsemmisítő hatása visszafordíthatatlan folyamatot indított el, amely a közösségi lét feltételét biztosító lélekszám további drasztikus csökkenését eredményezte.” (288.)

A közösség megsemmisülésének szimbóluma a zsinagógaépület világi célokra való felhasználása, melynek következtében az épület a felismerhetetlenségig megváltozott. Bár a hitközség 1994-ben új-

jáalakult, régi jelentőségét már bizonyára sosem nyeri vissza.

A veszprémi zsidóság történetének szakszerű és élvezetes bemutatását köszönjük a két szerzőnek, a kiadást pedig a Veszprémi Zsidó Hitközségnek.

Dunai Andrea

JAVAK SORSA

AZ 1944/45-BEN MAGYARORSZÁGRÓL ELVITT
ÉRTÉKEK NYOMÁBAN

Budapest, Napvilág, 2019, 372 oldal

A háború nemcsak emberéleteket olt ki, de mérhetetlen pusztítást okoz a tárgyak világában is: a történelem, a mindennapi élet néma emlékeit semmisíti meg. Magyarország soha nem tartozott a szerencsés országok közé, a háborúk nem kímélték a középületeket, de a magánházakat, a szobrokat, festményeket, a műtárgyakat sem. Dunai Andrea könyve a második világháború okozta rombolással, fosztogatással szembesít bennünket. Ebben a korszakban a zsidó magyarok voltak azok, akik a legtöbbet szenvedtek, akiknek soraiból a halál a legtöbb áldozatot szedte. De még azokat is, akik túléltek a vészkorszakot, megfosztották otthonuktól, tárgyaiktól, többnyire csak a pusztta életüket tudták megmenteni. Ezt a korszakot tárja elénk ez a könyv komoly levéltári kutatások alapján.

A rendszerszintű fosztogatás Magyarországon a német megszállásával vette kezdetét. A Gestapo a megszállást követő első órákban letartóztatta a zsidó származású gyárigazgatókat: Aschner Lipót, az Egyesült Izzó vezérigazgatóját, Buday-Goldberger Leót, a Goldberger Gyár elnök-vezérigazgatóját, Chorin Ferencet, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatóját és Kornfeld Mórict, a csepeli Weiss Manfréd Művek igazgatóját. Megbízható és természetesen árja helyetteseket neveztek ki a helyükre. A magyar hadiüzemek évek óta végeztek bémunkát német megrendelőknél. Ezt a megszállás után kibővítették, a németek különösen a villamosipari cégekre tették rá a kezüket. Magyarország politikai vezetése fenntartás nélkül kiszolgálták őket.

A polgári sorban élő zsidókat már a deportálást megelőzően megfosztották teljes vagyonuktól. Erre az 1944 tavaszán kibocsátott rendeletsorozat adott lehetőséget. A gettóba már csak egy kis bőrönddel vonulhattak be. Értékpapírjaikat a Nemzeti Bank vette át, ingóságait központi raktárakba szállították, a legértékesebbeket rögtön továbbították Németországba. Mint Götz Aly *Az egyensúlyát nem találó nép* (Múlt és Jövő Könyvkiadó, 2019.) című művében leírta, a németek arra törekedtek, hogy a

megszállás költségeit a helyi lakossággal, elsősorban a zsidósággal fizetessék meg. Ez éppen Magyarországon sikerült nekik legjobban: a megszállásnak csaknem teljes költségét a zsidóktól elrabolt pénzből, értékpapírokból és értéktárgyakból fedezték.

1944 őszén már a német vezérkar számára is világos volt, hogy kevés az esélyük a győzelemre. Nekiláttak hát, hogy az összerabolt értékeket német földre juttassák. Mindenképpen el akarták kerülni, hogy a szovjet hadsereg találja meg ezeket. A látszat megóvása érdekében keretmegállapodásokat kötöttek, amelyek szerint a tulajdonos a magyar fél marad.

Külön megbízott foglalkozott a korrektnek álcázott értékrablással. Túrvölgyi Albert volt a „zsidók anyagi és vagyoni ügyeinek megoldására” kinevezett kormánybiztos. Ő 1944 októberében adta ki az utasítást a zsidóktól lefoglalt értéktárgyak elszállítására. Az ékszereket, ezüst- és aranytárgyakat, művészeti alkotásokat először a Zirc melletti Óbányára vitték, majd Sopronon keresztül nyugat felé. Közben a Harmadik Birodalom összeomlott, az elrabolt kincseket az amerikaiak találták meg. 1945 májusában Ausztriában a szövetségesek 1500 ezüstsrel, arannyal és egyéb értéktárgyakkal teli ládát találtak, ezt egy Salzburg melletti Wehrmacht-raktárba szállították át. Itt őrizték egyébként a Földművelésügyi Minisztérium háromkilónyi platinaszkezeit is.

1944 augusztusában elkezdték a legfontosabb hadiüzemek és pótolhatatlan gépek kitelepítését. A gyári dolgozók egy része ellenállt a törvényesített rablásnak. A Magyar Posta központi telepén például több száz jármű elszállítását akadályozták meg. A vasúti kocsikon a legkülönbözőbb dolgok zsúfolódtak össze. Vágómarhákat, terményeket, leszerelt gépsorokat szállítottak ki az országból.

A legértékesebbek a Magyar Nemzeti Bank aranykészlete, pénznyomógépei, valutabankjegyes és értékpapír-állománya voltak. Először a veszprémi püspöki palota alatti sziklaüregben őrizték ezeket a kincseket, majd nyugatra szállították. 1945 januárjában érkeztek meg a Salzburgtól kilencven kilométerre levő Spital am Pyhrnbe, ahol a helyi kolostorban őrizték őket. Május közepén került át az egész anyag a 3. amerikai hadsereg képviselőinek kezébe.

Csánky Dénes, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója volt a felelős a múzeumi műkincsek nyugatra szállításáért. Bár küldetését igyekezett lelkiismeretesen ellátni, sok festmény megsérült, számos tárgynak lába kelt a csomagolás és a szállítás közben. Ugyanakkor tény, hogy a zsidó családoknak a múzeumra bízott tárgyainak eredetét igyekezett elpalástolni. Ezt írta: „Még a budapesti gyakorlatból tapasztaltam, hogy a németek a zsidó tulajdonból eredő tárgyakat »hadizsákmánynak« és így magukénak tekintik. Éppen ezért az idők haladtával helyesebbnek látszott eredetüket titokban tartani.” (79.) Ez azt jelenti, hogy Csánky ezeket a festményeket múzeumi tulajdonnak tüntette fel a szállítólevélen. Ez a későbbiekben komoly gondokat okozott a visszaszámztatás során.

A rablás, fosztogatás egyébként már a szállítás közben elkezdődött; számos értéktárgy eltűnt. Fosztogattak a Wehrmacht katonái, a szlovák fasiszta kormánytagok, és mindenki más, aki hozzáfért a gazdátlanok tekintett javakhoz.

A háború befejeztével megindultak a tárgyalások az elszállított javak visszajuttatásáról. Az 1943. január 5-én aláírt Londoni nyilatkozat leszögezte, hogy a restitúciót, a természetben való visszaadást kell előnyben részesíteni a pénzben fizetett kárpótlással szemben, ez nehezen ment a gyakorlatban.

1945 őszén kezdődött el a szállítások megtervezése. A magyarországi tárgyalásokat jelentősen megnehezítette az a tény, hogy a németek és a nyilasok által nyugatra hurcolt tárgyakról nagyon nehezen lehetett megbízható listát összeállítani. Mindenekelőtt a Magyar Nemzeti Bank aranytartalékát hozták vissza. Az „aranyvonat” 1946 augusztus 5-én gördült át a magyar határon. A Magyar Pénzverő ezüstjét szállító vonat csak 1947-ben érkezett meg.

A Szépművészeti Múzeum műkincsei 1947-től kezdve kerültek haza, ekkor kezdték a magántulajdonban levő műkincseket is szállítani. A visszaadás során a tulajdonosokat megsarcolták, tárgyaikat megvámolták. A vám a tárgy értékének tíz százalékát tette ki. Sok tárgy maradt gazdátlan, mivel a jogos tulajdonost a Dunába lötték, koncentrációs táborban kínozták halálra vagy egyszerűen a holokauszt poklát átélve nem kívánt visszatérni Magyarországra.

Össességében elmondható, hogy a műkincseknek csak a kisebb része került meg. 1947 októberéig 9300 eltűnt műtárgyról érkezett bejelentés, ezek egy része megsemmisülhetett, vagy ismeretlen helyen „lappang”. Az egykor magántulajdonban levő tárgyakat, ha nem jelentkezett az eredeti tulajdonos, aki hitelt érdemlően bizonyította jogait, gyakorlatilag államosították.

Tévedések is jócskán előfordultak a visszaszámztatás során. Így például a Szépművészeti Múzeumból Moszkvába szállítottak két ikont, valamint a Szent Kozmát és Szent Damjánt ábrázoló táblaképeket, pedig ezek nem orosz földről kerültek hozzánk, hanem magyarországi zsidóktól vette át őket megőrzésre a múzeum 1944-ben.

A műkincsek tulajdonjogának felületes kezelése egyébként számos pert zúdított évtizedekkel később a múzeum és a magyar állam nyakába, gondoljunk csak a Herzog-gyűjtemény sorsára. Báró Herzog Mór gyűjteménye fénykorában 2500 tételből állt, köztük El Greco, Lucas Cranach, Corot festményei. Az örökös, Martha Nierenberg több évtizedes pert folytatott a magyar állammal szemben, melynek végén jogos tulajdonának csak egy részét kapta vissza.

Dunai Andrea kiváló szakkönyvet írt, amely érdekes olvasmányként szolgálhat a magyar zsidóság története iránt érdeklődők számára is.

Sebastian Haffner
EGY NÉMET TÖRTÉNETE. EMLÉKEIM
(1914–1933)

Fordította: Liska Endre
Európa, 2014, 360 oldal

„Amit elmondani készülök, egy párbaj története. Ez a párbaj két fölöttébb egyenlőtlen fél küzdelme: az egyik oldalon a hatalmas és erkölcsi skrupulusokat nem ismerő állam áll, a másik oldalon egy névtelen, ismeretlen kisember. A párbaj színhelye nem a politika, hiszen a kisember nem politikus, még kevésbé »államellenes összeesküvő«. Folyamatosan védekezésre kényszerül, s nem akar mást, mint meg-

Sebastian Haffner

őrizni mindazt, amit személyes integritása, saját egyéni élete és becsülete elengedhetetlen tartozékának tekint. Az állam ugyanakkor, amelyben él, és amellyel nap mint nap kapcsolatba kerül, pontosan ettől akarja megfosztani brutális, bár időnként szármalasan otromba eszközökkel.” (7.) Így kezdődik Sebastian Haffner (1907–1999), a neves német történész és újságíró 1939-ban írt, a szerző hagyatékából előkerült műve. A szerző halála után publikált kézirat Németországban nagy könyvsiker volt. Ennek oka a személyes élmények frissessége, az a hitelesség, amellyel a gyermek- és fiatalkori emlékek megjelennek a könyv lapjain.

A visszaemlékezések 1914 nyarán kezdődnek, amikor a hétéves kislány a családjával egy pomerániai birtokon nyaral. Ekkor éri őket utol a háború híre, és az, hogy vissza kell menniük Berlinbe. A kislány első veszteségélménye, hogy a birtok két legpompásabb lovát, Hannst és Wachtelt „besorozták”, nekik pedig meg kellett szakítaniuk a kellemes vakációt. A háborút a porosz hivatalnokcsalád nem szenvedte meg különösebben, a lemondások mindenkit érintettek. A megszokott bőség helyett műméz és fölözött tej jutott a reggelizőasztalra, ruhát, cipőt akkor se nagyon vehettek volna, ha lett volna pénzüik: az üzletek kongtak az ürességtől. De itt volt a háború izgalma: minden nap olvasták a hadijelentéseket a dicsőséges csatákról és a rugalmas visszavonulásokról.

Aztán hirtelen mindennek vége lett – a háború utáni békeszerződés világossá tette, hogy a hősiestettekről szóló jelentések hazudtak, a németek szé-

gyenletesen és végérvényesen elvesztették a háborút. Ami utána jött, azt nemcsak egy kis gimnazista élte meg értelmetlen káoszként. Nem volt világos, mi a forradalom: ki vívja? Ki ellen? Mi történik a városi néppel, akik már eléggé megszenvedték a háborút, ha csak a hátszorból is?

Az igazi káosz az utána következő vágató infláció során tört ki, amikor a dollár és a márka keresztárfolyama napok, órák, sőt percek alatt változott nagy léptékben. Az apa miniszteri tisztviselői fizetéséből egy nagy bevásárlásra telt csak: a fizetésnapon beszerzett füstölthúst és babot, krumplit ette a család a hónap többi napján.

Majd ennek is vége lett: nemcsak a márkának, már a pfennignek is újra vásárlóértéke lett. Ami maradt, az csupán ólmos szürkeség, fásult unalom. A fiatalok persze megpróbálták elszorakoztatni magukat, ez egy ideig sikerült is a sporttal, az edzésekkel, a versenyekkel. A hatéves Stresemann-korszak mindenki számára a kiegyenlítődes és a megbékélés idejének tűnt. Nemcsak a gyerekek nőttek fel, váltak érett fiatalokká, hanem a német nagyváros is megváltozott körülöttük. Ekkor vált Berlin metropolisszá, nemzetközi művészeti és társadalmi események szórakoztató kaleidoszkópjává. És roppant befogadóvá is: a teniszkлуб vendégei között nemcsak amerikaiak, franciák és skandinávok voltak, hanem ázsiaiak is.

De ez a nagy egyetértés felbomlóban volt: „A háborús és a sportidők nagy egyetértése az ellenkezőjére fordult. Tisztában voltunk vele, hogy sok kortársunkkal nem tudunk szót érteni, mert más nyelvet beszélünk. Lépten-nyomon hallanunk kellett a »barna dialektust«, ezt a visszataszító zsargont, amelynek minden szava az erőszakos ostobaság megnyilvánulása volt. Íme néhány példa: »bevetés«, »néptárs«, »talajgyökér«, »fajidegen«, »alacsonyabb rendű ember«, »élettér.«” (103.)

A fiatal Haffnert (eredeti neve Raimund Pretzel, a Haffnert Angliában vette fel) továbbra is érdekelte a politika, és igyekezett benne eligazodni, amennyire ez a napilapok és a személyes tapasztalatok alapján lehetséges volt.

De az érett történész finom elemzőképességét még hiába keressük. Némely megállapítása ekkor még megalapozatlannak és fiatalosan hebehurgyának tűnt. Ebből a szempontból csak sajnálhatjuk, hogy személyesen nem javította ezt a fiatalkori írását. Friedrich Ebertről, a weimari köztársaság első szociáldemokrata kancellárjáról, a derék heidelbergi nyerges mesterről például csak ennyit írt: áruló.

Más esetekben azonban nagyon jól felismerte a politikus lényegi tulajdonságait. Rathenauról készült portréja különösen árnyalt: „Vele kapcsolatos

az a legemlékezetesebb élményem, hogy milyen az a titokzatos folyamat, amikor a »nagy ember« megjelenik a nyilvánosság előtt, és pillanatok alatt képes kontaktust teremteni a tömeggel. Véleményem szerint századunk öt vagy hat legkiválóbb személyisége közé tartozik. Liberális világpolgárként messianisztikus reményeket táplált magában, és megalkuvás nélkül szolgálta a törvényt – vagyis a szó legnemesebb értelmében zsidó volt.” (58.)

Stresemann politikai jelentőségét felismerte, bár őbelőle hiányzott a Rathenaura jellemző karizma. Amikor megtudták a hírt, hogy a kicsi, jelentéktelen ember, aki gyalog, testőrök nélkül sétált az utcán, és figyelmesen nézegette a virágokat, egy esti fogmosás közben hirtelen meghalt, „jeges rémület” fogta el őket.

1930-tól Brüning lett a kancellár, akinek legjobb tulajdonsága, hogy mégsem Hitler volt. A legkevésbé rossz választásként vezette át az országot a féldiktatúrából a teljesbe. Haffner szerint 1930-ban még a németek többsége úgy gondolt Hitlerre, mint egy zavaros múltú, ostoba alakra, a sikertelen müncheni sörpucss lúzerére. „De már ekkor érvényesült az a különös hatás, amelynek eredményeképpen a töményen adagolt mocskok megszűnt csöpgögni és büzleni és varázserővé lényegült át.” (111.)

Hitler híveinek száma pedig nőttön nőtt, hiszen mindenkinek mindent megígért, választóinak táborra ennek megfelelően a csalódottak, a tájékozatlanok és a reménytelenül elszegényedettek közül került ki. Haffner fiatal joghallgatóként átélte, ahogy a náciizmus előntött mindent és mindenkit. „Gonosz varázslat, részeg bódulat vett erőt a németeken. Álomvilágban élnek. Boldognak érzik magukat, holott értékeik java részét elvesztették. Elégedettek magukkal, holott mérhetetlenül közönségesek és emberi mivoltukból kivetkőztek. Azt hiszik magukról, hogy egyre magasabb csúcsokra hágnak, holott mocsárban dagonyáznak. Amíg tart a varázs, nem lehet rajtuk segíteni.” (351.)

Ezt 1939-ben írta egy német fiatalember, aki rájött arra, hogy az egyetlen lehetősége arra, hogy megőrizze emberségét az, ha elhagyja hazáját, Németországot. Az 1945-ös végjátékot ismerjük.

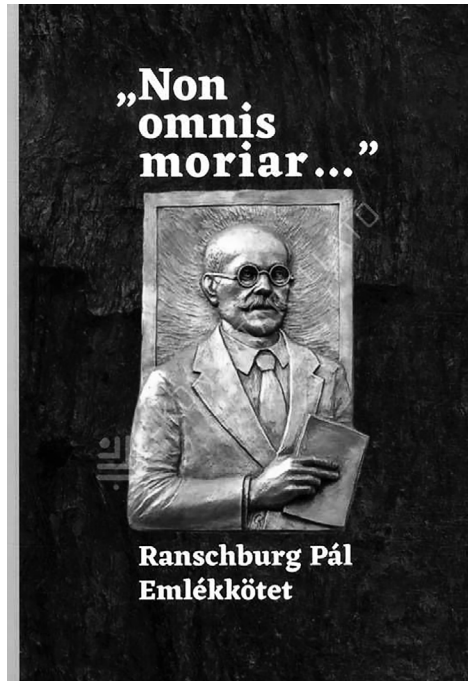
Szokoloszký Ágnes, Takács István (szerk.)

„NON OMNIS MORIAR...”

RANSCHBURG PÁL EMLÉKKÖTET

Flaccus, 2020, 287 oldal

Ranschburg Pál (1870–1945) a huszadik század első felének kiemelkedő tudósa volt. Az általa működtetett laboratóriumokat két intézmény – az

MTA Pszichológiai Intézete és az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kara – is elődjének tekint. Orvosként is nagyszerű volt. Csak csodálni lehet munkabírását és kitartását, hiszen zsidósága miatt rengeteg nemtelen támadás érte. Tudásvágya és emberszeretete átsegítette a nehézségeken, máig inspiráló szellemi hagyatékot hagyott maga után.

Mint Ranschburg Ágnes Hildegard gondos és tárgyyszerű írásaiból kiderül, a neves győri rabbi-családból származó Ranschburg a pannonhalmi bencéseknel érettségizett. 1919-es kikeresztelkedése sem igazán kényszerűségből történt, hiszen ő gondolkodásában és cselekedeteiben mindig is a mindkét vallás alapelveihez tartozó emberszeretetet és segítőkészséget képviselte. A megismerésre, a tudásra sem öncélként törekedett, hanem azért, hogy ezek birtokában még jobban tudja szolgálni a gyógyításra szoruló embert, gyereket és felnőttet.

A kettős jubileumra – születésének 150. és halálának 75. évfordulójára – összegyűltek a Ranschburg által képviselt szakmák kiváló képviselői és elmondták, mit jelent számukra a nagy professzor élő öröksége. A Magyar Tudományos Akadémián tartott emlékülésen elhangzott előadások szerkesztett változatát olvashatjuk ebben az elegáns kiállítású kötetben.

Czigler István írásában a Ranschburg-gátlásnak is nevezett homogén gátlás jelenségét elemzi és helyezi el a gátlás nagyobb témakörében és mutat rá a modern agykutatási módszerek lehetőségeire ennek a jelenségnek a magyarázatában.

Csépe Valéria és Mohai Katalin írása átvezet a homogén gátlástól a legaszténiáig (ma ez a terminus már csak a német nyelvű szakirodalomban használatos, máshol diszlexiának nevezik), a kettő összefüggésének a vonalán. A szerzők leírják azt a csaknem százéves utat, amelyet a pszichológusi szakma bejárt a betegségszemléletű legaszténiától az olvasás atipikus fejlődésének felismeréséig. „A sokféleség, azaz a diverzitás elfogadása és megértése ma már jelentősen támaszkodik az idegtudomány különböző területeinek eredményeire. Ezek közül kiemelkedik egy nagyon fontos aspektus, s ez az a felismerés, hogy mindannyiunk agya hasonlóan működik, legalábbis működésbeli alapjait tekintve. Hasonló, azaz nem egyforma.” (86.)

Ennek a sokféleségnek a felismerése – és ebben lehet támaszkodni Ranschburg holisztikus szemléletére – teszi képessé a pedagógiai pszichológia művelőit és a pedagógusokat a különböző fejlődési módok és tempók tolerálására és célzott segítésére.

Tringer László és Pataky Ilona Ranschburgnak a korabeli elmegyógyászatban és a kísérleti pszichológiában játszott szerepéről írnak. Pléh Csaba azt tárja fel, hogyan reagált Ranschburg a korai behaviorizmusra, elsősorban John Watson munkásságára.

Ranschburg nagyon élénken figyelte kiterjedt tudományterületének újdonságait, és határozottan foglalt állást megítélésükben. Freud például nem tudta meggyőzni *A mindennapi élet pszichopatológiájában* leírt magyarázatokkal az elfelejtésekről, a félreolvasásokról, az elírásokról.

Watsonról írva legfőbb kifogását úgy fogalmazza meg, hogy felfogása „antipszichológiai és apszichológiai”. A belső tényezők kiiktatását érti ezen. Hasonló módon redukcionizmusként értelmezte a pavlovi reflexológiát, amely szerinte legfeljebb az állati viselkedés magyarázatára alkalmas, a jóval bonyolultabb emberire nem.

A legtöbb írás Ranschburg gyógypedagógiai tevékenységéről szól. A Magyar Királyi Gyógypedagógiai Laboratóriumot 1902-ben hozta létre, ennek történetéről szól Torda Ágnes írása. A laboratórium első korszakában Ranschburg korábbi emlékezetkutatásához kapcsolódtak. A következő szakasz munkája a gyermekkori elme fejlődésére, a lelki rendellenességekre és ezek elhárítására koncentrált. Gyógypedagógiai kutatásait a laboratóriummal egy épületben működő állami kisegítő iskolában végezte. Tudományos felismeréseit a gyógypedagógiai képzésben is hasznosította.

Ranschburg tudományos munkája mellett társadalmi feladatokat is vállalt. Ezek közül kiemelke-

dett a Gyermektanulmányi Társaság kísérleti szakosztályában végzett tevékenysége, amelynek során számos tanítót vont be a tudományos munkába, köztük, ez abban a korszakban szokatlan volt, számos nőt is.

Nagyon érdekes Markó Éva írása, amely Ranschburg majd' száz éve megfogalmazott gondolatait szembeesíti a mai közoktatás gyakorlatával. Az idézetekből világossá válik, mennyire időtálló gondolatokat fogalmazott meg annak idején, amikor az osztályozás ingatag megalapozottságáról és az egyéni fejlesztés fontosságáról írt.

Fajzi György és Erdei Sabine írása arról győz meg bennünket, hogy a magyar gyermekvédelemnek ma is lenne tanulnivalója Ranschburg írásaiból, elsősorban a „gyógyító nevelés” tekintetében.

Ranschburg szellemi öröksége velünk van, ezt a szakfolyóiratok, többek között az általa is alapított Magyar Pszichológiai Szemle rá vonatkozó hivatkozásai is bizonyítják. Egyetérthetünk Lányi Gusztávval, érdemes lenne műveit újra kiadni és egy róla szóló monográfia megjelentetése is célszerű lenne.

Végül egy saját felismerésem a ranschburgi életművel kapcsolatban. Amikor a beszédprodukcióról szóló könyvemmet írtam, akkor jöttem rá, hogy a pszicholingvisztikával foglalkozó kollégáim által elegánsan „fürdőkádhatásnak” nevezett jelenséget Ranschburg Pál már a huszadik század első éveiben megtalálta és leírta. (Jean Aitchison oxfordi professzor 1989-ben nevezte el így azt a jelenséget, hogy egy jelcsoport elejét és a legvégét könnyen megjegyezzük és reprodukálni tudjuk, a közepe utáni, a vége előtti részt kevésbé. Akár egy fürdőkádban ülő ember, akinek a felsőtestét és a lábát látjuk, a közepét a kád takarja.) Ranschburg 1901-től 1902-ig tartó kísérletsorozatában öt vagy hét betűből vagy számból álló sorozatot (mindig páratlan számút) taníttatott meg a kísérleti személyeknek. A kikérdezés során kiderült, hogy az öt elemű sornak a negyedik tagja, a hét eleműnek a negyedik és ötödik tagja kerül egy emlékezeti vakfoltra. Később szemmozgást vizsgáló kísérletek bebizonyították, hogy pontosan így olvasunk: a szó elejéről a végére ugrik a pillantásunk. Gyakori jelenség, hogy a tudományban „újra felfedeznek” valamit. Az amerikai tudósok ritkán olvassák a huszadik század elejéről származó német emlékezetpszichológiai tanulmányokat – Ranschburg pedig ennek a paradigmának is az egyik kiváló képviselője volt.

Ez is azt igazolja, hogy érdemes lenne egy teljes monográfiát szentelni ennek a kimeríthetetlenül gazdag tudományos életműnek.